

LESZEK LESZCZYŃSKI, GRZEGORZ MAROŃ

Zasady prawa i generalne klauzule odsyłające w operatywnej wykładni prawa

The Role of the Legal Principles and the General Clauses in the Process
of the Operative Interpretation of Law

Opracowanie ma na celu określenie roli, jaką zasady prawa oraz generalne klauzule odsyłające odgrywają w procesie operatywnej wykładni prawa. Dotyczy to zarówno roli zasad i klauzul jako źródeł rekonstrukcji normy prawnej, jak też ich wpływu na proces i wynik rekonstrukcji normy prawnej, co w przypadku wykładni operatywnej, dokonywanej w celu wydania decyzji w ramach procesu stosowania prawa, oznacza budowę normatywnej podstawy tej decyzji.

OPERATYWNA WYKŁADNIA PRAWA

Wykładnia prawa rozumiana jest w niniejszym opracowaniu w ujęciu obejmującym zarówno jej ustalenia walidacyjne (wybór źródeł rekonstrukcji normy prawnej), jak i ustalenia rekonstrukcyjne (derywacyjne), polegające na odtworzeniu z tych źródeł normy prawnej. Operatywny charakter wykładni, zakładający jej dokonywanie w ramach procesu decyzyjnego w kontekście ustalanego stanu faktycznego oraz w celu wydania konkretnej decyzji stosowania prawa, wywołuje potrzebę rekonstrukcji normy prawnej, sprowadzonej w istocie do normatywnej podstawy decyzji stosowania prawa. Zakłada zatem rekonstrukcję normy w takim zakresie, w jakim jest ona przydatna do składających się na treść decyzji stosowania prawa kwalifikacji ustalonego stanu faktycznego oraz do ustalenia normatywnych konsekwencji tej kwalifikacji¹.

¹ O cechach wykładni operatywnej por. L. Leszczyński, *Wykładnia operatywna (podstawowe właściwości)*, „Państwo i Prawo” 2009, nr 6, s. 11–23.

Wykładnia operatywna, obejmując ustalenia walidacyjne, odnosi się do różnych źródeł, których katalog kształtowany jest w ramach danej kultury prawnej. Proces podejmowania decyzji stosowania prawa w kulturze prawa stanowionego, niezależnie od rodzaju decyzji (orzeczenia sądowe, decyzje administracyjne), oznacza przede wszystkim odwoływanie się do przepisów prawnych jako źródeł zawartych w systemie prawnym, ale także zakłada uzupełniające (co nie znaczy, że nieistotne z punktu widzenia rekonstrukcji normy) wykorzystywanie wcześniejszych decyzji stosowania prawa (konkretnych orzeczeń lub linii orzeczniczych). Przepisy jako źródło podstawowe mogą natomiast, bezpośrednio lub pośrednio, wyrażać zasady prawa (choć udział orzecznictwa w formułowaniu zasad nie może nie zostać dostrzeżony), a także mogą odsyłać do kryteriów pozaprawnych (nieinkorporowanych do systemu prawnego) w postaci generalnych klauzul odsyłających.

Obie konstrukcje (zasady prawa i generalne klauzule odsyłające²) mają więc różny związek z systemem prawnym, którego istota polega na istnieniu więzi wiążących się ze strukturą pionową oraz strukturą poziomą uporządkowanego zbioru jego elementów, a także na powiązaniach systematyzacyjnych w ramach aktów normatywnych jako formalnych źródeł prawa. O ile jednak zasady prawa należą do systemu, o tyle otwarte kryteria pozaprawne takiego składnika systemu prawnego nie stanowią. Wchodzą natomiast do procesów stosowania prawa, stając się w ten sposób elementem rozumianego funkcjonalnie porządku prawnego, zwłaszcza jeżeli ukształtuje się trwalsza praktyka („precedensowa”) co do odwoływania się i co do sposobu wykorzystania danego kryterium w procesach decyzyjnych.

Generuje to zróżnicowane sposoby korzystania z katalogu reguł wykładni prawa (językowych, systemowych, celowościowych czy funkcjonalnych), zarówno przy ustaleniach walidacyjnych, jak i przy rekonstrukcji normatywnej podstawy decyzji stosowania prawa. Treści zasad i klauzul, ustalone w oparciu o wszystkie powyższe reguły, koncentrują się jednak na relacji między regułami systemowo-aksjologicznymi a regułami aksjologii otwartej. Te pierwsze wiążą się z odwołaniem się do aksjologii systemu prawa, wyrażonej w zasadach całego systemu lub odpowiednio wyodrębnionych części, zwykle sformułowanych w podstawowych dla danego typu regulacji przepisach prawnych (z ich koncentracją w regulacji konstytucyjnej). Te drugie natomiast odnoszą się do ustalania nieinkorporowanej do systemu prawa (a więc w tym sensie pozasystemowej) treści kryteriów, na które normodawca wskazuje w postaci generalnych klauzul odsyłających.

² O pojmowaniu obu konstrukcji por. L. Leszczyński, G. Maroń, *Pojęcie i treść zasad prawa oraz generalnych klauzul odsyłających. Uwagi porównawcze*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G*” 2013, t. LX, z. 2.

ZASADY PRAWA I KLAUZULE GENERALNE JAKO ARGUMENTY WALIDACYJNE

Podstawa zastosowania zasad prawa

Legitymizacja zasad prawa, czyli uzasadnienie ich przynależności do systemu prawnego, opiera się w rodzimym porządku prawnym na jednym z trzech typów argumentów walidacyjnych³. Po pierwsze, prawodawca część zasad prawa wysławia *expressis verbis* w tekście aktów normatywnych. Wyraźna literalna artykulacja normy nie przesądza *per se* o jej „zasadniczości”, w rozumieniu bycia zasadą prawa. Dychotomiczna klasyfikacja norm na zasady i normy zwykle stanowi domenę jurysprudencji i judykatury. Powszechna zgodność zapatrywań przedstawicieli nauki prawa wsparta względnie jednoznacznym stanowiskiem orzecznictwa jest w praktyce argumentem przesądzającym o statusie zasady w odniesieniu do tej czy innej normy. Za szczególny przypadek uchodzi sytuacja, gdy sam prawodawca wskazuje na charakter zasady partykularnej normy. Czyżni tak, posługując się dosłownie terminem „zasada” wobec pewnych norm lub umieszczając przepisy, z których normę się rekonstruuje, w jednostce systematycznej aktu normatywnego zatytułowanej w sposób presuponujący przymiot zasady norm tam wysłowionych, np. „Podstawowe zasady prawa pracy” (Dział I, rozdz. II kodeksu pracy). Ustalanie zasadniczości normy odbywa się wówczas z wykorzystaniem reguł systemowo-strukturalnych (*argumentum a rubrica*).

Po drugie, normatywny byt niektórych zasad prawa uzasadnia się, sięgając do prawniczej inferencji. Zasada prawa niewysłowiona nigdzie bezpośrednio w tekście prawnym uchodzi za logiczną lub instrumentalną konsekwencję innej – mającej już umocowanie w tekście prawnym – zasady prawa, np. zasada zaufania obywatela do państwa i prawa jako logiczne/instrumentalne następstwo obowiązywania zasady państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP). Niekiedy struktura wnioskowań prawniczych ma charakter dwustopniowy, np. zasada ochrony praw słusznie nabytych wynikająca z zasady zaufania obywatela do państwa i prawa, a ta z kolei zasada, jak już wskazano, wynikająca z zasady państwa prawnego. Obowiązywanie zasady można też uzasadnić faktem jej aksjologicznego – w obrębie aksjologii prawnej – wynikania z innej zasady⁴. Nieco odmienną kategorią prawniczych rozumowań jest indukcyjne uogólnienie kilku/wielu norm prawnych do postaci zasady prawa⁵.

³ Zob. W. Pogasz, *O legitymowaniu zasad prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z. 2, s. 123–135.

⁴ M. Kordela, *Możliwość systemu zasad prawa*, [w:] *System prawny a porządek prawny*, pod red. O. Boguckiego, S. Czepity, Szczecin 2008, s. 63.

⁵ Specyfika zarówno prawniczej inferencji, jak i prawniczej indukcji stoi u podstaw postulatów o „nienadużywanie” tych kategorii rozumowań i o nietraktowanie ich jako sposobu „poprawiania”

Po trzecie, moc obowiązującą zasad prawa wywodzi się z względnie jednolitego stanowiska literatury przedmiotu i reprezentantów judykatury przeświadczonych o przynależności poszczególnych zasad do obowiązującego prawa. Ta technika legitymizacyjna w kulturze prawa stanowionego wywołuje najwięcej obiekcji. Trudno pogodzić ją z konstytucyjnie określonym systemem źródeł prawa RP. Nie chodzi bowiem w tym przypadku jedynie o klasyfikację norm posiadających mniej lub bardziej niewątpliwe uzasadnienie tetyczne (formalne), lecz o ich powołanie od podstaw do normatywnego bytu mocą *opinio communis doctorum*⁶. Dlatego też niniejszy argument walidacyjny nie występuje w procesie wykładni operatywnej jako samoistna podstawa legitymizacji zasad prawa. Zgodne opinie doktryny i judykatury w przedmiocie obowiązywania konkretnej zasady prawa nie są siłą sprawczą obowiązywania tej zasady, a jedynie wzmacniają któryś z dwóch poprzednio podanych argumentów walidacyjnych⁷.

Podstawa i sposoby zastosowania generalnych klauzul odsyłających

Obecność generalnych klauzul odsyłających w regulacjach prawa stanowionego nie zmienia modelowego układu źródeł prawa, w ramach którego to przepisy prawne odgrywają rolę dominującą. Oznacza jednak, że pewną rolę, różną w różnych gałęziach prawa, odgrywają w tym porządku prawnym (obok wzrastającej roli orzecznictwa sądowego) także kryteria otwarte, określone przez te klauzule.

Kryteria otwarte stają się argumentem walidacyjnym⁸ w kulturze prawa stanowionego w sytuacji wskazania przez prawodawcę, w postaci generalnej klauzuli odsyłającej, potrzeby odwołania się przez podmiot stosujący prawo do kryteriów pozaprawnych (nieokreślonych i nieinkorporowanych do systemu prawnego), mających konotację aksjologiczną (wartości moralne, ideologiczno-polityczne, gospodarcze) lub wskazujących na normy zwyczajowe. W tym sensie tradycja punktowego wskazania legislacyjnego na takie kryteria, jak względy słuszności, dobre obyczaje, zasady dobrej wiary, dobro dziecka, czy pojawiające się później

prawodawcy poprzez pozalegisłacyjne wprowadzanie do systemu prawnego nowości normatywnej. Por. J. Nowacki, *Rzeczy prawa. Dwa problemy*, Katowice 1995, s. 98–113.

⁶ Świadomość tej obiekcji skutecznie wpłynęła na praktykę orzeczniczą polskiego Trybunału Konstytucyjnego, przynajmniej mając na uwadze autodeklaracje tego organu. Rodzimy sąd konstytucyjny na płaszczyźnie argumentacyjnej przekonuje, iż przywoływane przez niego zasady konstytucyjne, niewysłowione w tekście ustawy zasadniczej, obowiązują nie dlatego – a przynajmniej nie głównie dlatego – iż tak zgodnie twierdzą przedstawiciele nauki prawa, lecz dlatego, że są logiczną/instrumentalną konsekwencją innych konstytucyjnych zasad. G. Maroń, *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011, s. 198–209.

⁷ *Idem*, *Legitymizacja zasad prawa*, [w:] *Teoria prawa między nowoczesnością a ponowoczesnością*, Kraków 2013 (w druku).

⁸ Por. L. Leszczyński, *Stosowanie generalnych klauzul odsyłających*, Kraków 2001, s. 39–69.

zasady współzycia społecznego, interes czy porządek społeczny lub publiczny itp. uzupełniła ukształtowany wcześniej nurt „konkurencyjnego” orzekania na podstawie generalnie rozumianej słuszności (*ius aequitas, equity law, ADR*)⁹.

Występujące tu wskazanie wartości przez prawodawcę może być albo szczegółowe (odnoszące się do konkretnej instytucji prawnej, np. do służebności grunтовой w art. 287 k.c.), albo ogólne, odnoszące się do zastosowań różnych instytucji w ramach danej regulacji (np. odesłania art. 5 k.c., art. 7 k.p.a. czy zwłaszcza art. 2 Konstytucji). To ostatnie powoduje, że oba podniesione wyżej sposoby otwarcia walidacyjnego w istocie się do siebie zbliżają (widać to szczególnie w regulacji art. 1, art. 2 oraz art. 4 szwajcarskiego ZGB z 1907 roku), co oznacza, że finalnie to i tak praktyka orzecznicza decyduje o wykorzystaniu takiego ogólnego odesłania w konkretnym procesie decyzyjnym.

Kryteria otwarte, w odróżnieniu od wspomnianego wyżej klasycznego orzecznictwa słusznościowego, występują w procesach stosowania prawa i wykładni operatywnej łącznie z wykorzystaniem przepisów prawnych w celu uzupełnienia, ale także weryfikacji ich treści. W pewnych szczególnych sytuacjach (głęboka rewolucyjna zmiana społeczna) mogą mieć jednak samodzielne znaczenie walidacyjne dla zastosowania norm *stricti iuris*, jeżeli od takiego kryterium zależy możliwość zastosowania przepisu formalnie obowiązującego (np. konstrukcja art. 1 dekretu nr 5 o sądzie w Rosji Radzieckiej¹⁰ czy art. 1 p.o.p.c. z 1950 roku w Polsce, przeniesionej następnie do obowiązującego do 1989 roku art. 4 k.c.).

Klauzule generalne nie stanowią zatem wyłącznego źródła budowy normatywnej podstawy decyzji stosowania prawa. Zazwyczaj występują w takiej roli wspólnie z przepisami prawnymi (i ewentualnie innymi decyzjami stosowania prawa o charakterze precedensowym), co stwarza pole do różnorodnych relacji na poziomie ustalania treści rekonstruowanej normy (podstawy decyzji), w tym także kolizyjnych. W takiej roli może występować jedno kryterium lub też kilka kryteriów otwartych, pochodzących z jednej lub kilku klauzul odsyłających, co kreuje dodatkowe relacje treściowe w tych ramach.

Odrębnym problemem pozostaje tzw. samodzielne zastosowanie kryterium otwartego przez podmiot podejmujący decyzję w oparciu o przepisy, które klauzul nie zawierają. Modelowo taka sytuacja (swoistego „dotworzenia” klauzuli generalnej lub jej zapożyczenia z innego przepisu) nie da się utrzymać w kanonie praworządności stosowania prawa, zwłaszcza w przypadku stosowania przepisu normującego obowiązki (np. prawo karne czy podatkowe). Należy jednak mieć na

⁹ Por. R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne*, Warszawa 1969, s. 28 i n.; W.M. Bartel, *Z dziejów angielskiej equity*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1964, t. XVI, z. 1, s. 340 i n.; A. Korybski, *Alternatywne rozwiązywanie sporów w USA*, Lublin 1993, *passim*.

¹⁰ Wskazano w niej na kryteria „rewolucyjnego sumienia” i „rewolucyjnej świadomości mas” jako podstawy zastosowania prawa przedrewolucyjnego. Por. S.M. Dzorbenadze, *O kształtowaniu się radzieckiego ustawodawstwa i radzieckiej nauki prawa*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 12, s. 23 i n.

uwadze, że klauzule występują także w przepisach ogólnych, branych pod uwagę przy wielu instytucjach, których regulacja klauzul odsyłających nie zawiera. To zaś rozszerza pole zastosowania takiej klauzuli np. z art. 5 k.c., 156 czy 165 k.c. czy też, w odniesieniu do prawa publicznego, art. 7 k.p.a. czy nawet art. 7 k.p.k.

Podstawowy model zastosowania klauzul zakłada zatem, że to od woli prawodawcy formułującego taką klauzulę zależy możliwość powołania i wykorzystania kryterium pozasystemowego w wykładni operatywnej. Nawet jeśli się uzna, że rola prawodawcy jest jedynie sygnalizacją niewskazującą ani na konkretną treść kryteriów, ani też jedynie ogólnie wskazującą na sytuacje, w których odwołanie się do tych kryteriów może mieć miejsce (szczególnie dotyczy to praktyki umieszczania klauzul w przepisach ogólnych danego aktu, zwłaszcza kodyfikacji czy regulacji konstytucyjnej), to nie można zaprzeczyć, że punktem wyjścia jest regulacja normatywna. W tym sensie brak możliwości zupełnego odejścia od ustalania woli prawodawczej zarówno przy odczytywaniu ich treści, jak i wiązaniu z nimi określonych ról interpretacyjnych wiąże się z założeniem, że klauzula jest normą nakazującą wzięcie pod uwagę w procesie stosowania prawa wskazanej wartości lub normy poprawnej.

WPLYW ZASAD I KLAUZUL NA REKONSTRUKCJĘ NORMATYWNEJ PODSTAWY DECYZJI STOSOWANIA PRAWA

Interpretacyjna rola zasad prawa

Udział zasad prawa w wykładni operatywnej dotyczy wszystkich trzech podstawowych etapów tego procesu, tj. rozumowań walidacyjnych, rekonstrukcji normy prawnej (wypowiedzi normokształtnej) oraz rekonstrukcji ostatecznej normatywnej podstawy decyzji. Przykładem uwzględnienia zasady prawa w ustaleniach walidacyjnych może być potraktowanie jej w ramach *analogii iuris* jako podstawy dotworzenia wzoru zachowania niezakodowanego w systemie przepisów prawnych przez prawodawcę. W drodze wnioskowania aksjologicznego interpretator z chronionej zasadą prawa wartości wyprowadza brakujący wzorzec zachowania, w ten sposób usuwając lukę konstrukcyjną (tetyczną). Odnajdowanie w zasadzie prawa źródła obowiązywania normy postępowania przeoczonej w procesie legislacyjnym przez prawodawcę napotyka na różne ograniczenia. Po pierwsze, są one związane z reglamentacją możliwości zastosowania tego typu rozumowania na gruncie poszczególnych gałęzi prawa. Po drugie, pojawiają się obiekcje, wspólne wszystkim prawniczym wnioskowaniom, co do logicznej poprawności wyprowadzania wzoru zachowania z wartości. Po trzecie, akceptacji rezultatu wnioskowania aksjologicznego nie sprzyja problematyczność obowiązywania i nie zawsze klarowność znaczenia samej zasady. O akceptację tę łatwiej, gdy sięgamy do wy-

rażnie wyartykułowanej w przepisie zasady przynależącej do tego samego fragmentu systemu prawa – instytucji czy gałęzi – co dotworzona norma.

Udział zasad prawa w rekonstrukcji normatywnej podstawy decyzji może mieć dwojaki charakter. O roli podstawowej zasady prawa można mówić wówczas, gdy jest ona budulcem normy prawnej jako podstawy rozstrzygnięcia. Statystycznie rzadko zasada prawa stanowi samoistną normatywną podstawę decyzji stosowania prawa. Przypadki takie mogą dotyczyć zasady dostatecznie precyzyjnej znaczeniowo, o typowo behawioralnej strukturze czyniącej z niej klasyczną normę postępowania. Nawet jednak wówczas zasady znajdują zwykle rozwinięcie czy uszczegółowienie w normach zwykłych. Równie niestandardową sytuacją jest ta, gdy wyłączną podstawą rekonstrukcji normy prawnej jako podstawy decyzji stosowania prawa są dwie lub kilka zasad prawa.

Niewspółmiernie częściej zasada prawa będzie elementem rekonstrukcji podstawy decyzji, obok składników zawartej w przepisie prawnym normy zwykłej, pełniąc rolę albo elementu równoprawnego, albo – co powszechniejsze – elementu uzupełniającego wobec wzorca zachowania z tej normy zwykłej. Zasada prawa bezpośrednio współkształtuje wówczas finalną normatywną podstawę decyzji, ma pierwotny udział w tej podstawie, a nie tylko wtórnie zakreśla granice czy koryguje treść normatywnej podstawy zrekonstruowanej niezależnie od tej zasady.

Sytuacja, gdy zasada prawa pełni właśnie rolę czynnika korygującego normatywną podstawę decyzji, a podstawy tej nie współtworzy, jest przykładem jej zastosowania w ramach reguł kontekstowo-weryfikacyjnych wykładni systemowej, ewentualnie także wykładni funkcjonalnej¹¹. Ta postać udziału zasad prawa w procesie interpretacyjnym towarzyszącym procesowi decyzyjnemu wydaje się być najpowszechniejsza. Zakres zastosowania (hipoteza) czy normowania (dyspozycja) podstawy decyzji wyprowadzonej z normy zwykłej jest modyfikowany po to, aby co najmniej nie przeczył, a najlepiej w pełni współgrał z aksjologią wewnątrzsystemową, której swoistym „barometrem” są zasady prawa¹².

Dyrektywa wykładni systemowej nakazująca ustalać znaczenie normy tak, aby nie naruszało ono obowiązujących zasad – niekiedy literalnie wyrażana w języku prawnym, np. nieobowiązujący już art. 4 k.c. – sprzyja zachowaniu spójności systemu prawnego¹³. Dyrektywę tę można rozumieć na dwa sposoby. W pierwszym pozwala ona na modyfikowanie znaczenia językowo jednoznacznej normy

¹¹ M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa*, [w:] *Charakter i struktura norm konstytucji*, pod red. J. Trzczińskiego, Warszawa 1997, s. 68; A. Kozak, *Rodzaje i metody wykładni prawa*, [w:] *Teoria i filozofia prawa. Wybór tekstów*, pod red. W. Gromskiego, Wrocław 1998, s. 289. J. Wróblewski i K. Opalek zawężali wykładnię funkcjonalną do zasad postulatów, a wykładnię systemową do zasad obowiązujących norm prawnych (zob. *Zagadnienia teorii prawa*, Warszawa 1969, s. 249).

¹² A. Kalisz, L. Leszczyński, B. Liżewski, *Wykładnia prawa. Model ogólny a perspektywa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i prawa Unii Europejskiej*, Lublin 201, s. 51–52.

¹³ J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1988, s. 136.

niekoherentnej z zasadą, tj. nieznacznego korygowania treści, ograniczania lub poszerzania zakresu znaczeniowego. W innym natomiast przedmiotowa dyrektywa legitymuje interpretatora do całkowitego zanegowania znaczenia kontekstu językowego¹⁴. Jakkolwiek takie funkcjonalnie szerokie pojmowanie przedmiotowej dyrektywy wzbudza wątpliwości natury kompetencyjnej, to zarazem pozwala uniknąć stanu wewnątrzsystemowej aksjologicznej niekoherencji i jednocześnie może być jedynym środkiem zapobieżenia wydaniu jaskrawo niesprawiedliwego rozstrzygnięcia indywidualnej sprawy¹⁵.

Ważną rolę zasad prawa w ramach wykładni systemowej jest nie tylko korygowanie znaczenia normy zwykłej jako normatywnej podstawy decyzji, ale determinowanie wyboru jednego z dwóch czy więcej znaczeń kontekstu językowego tej normy. Jeśli na gruncie wykładni językowej można dopuścić więcej niż jedno znaczenie normy, należy dać pierwszeństwo temu, które pozostaje w zgodzie z zasadą. Koresponduje to ze wspomnianą dyrektywą spójności systemu prawnego¹⁶. Jeżeli zaś co najmniej dwa znaczenia kontekstu językowego nie przeczą zasadzie, za znaczenie finalne wybieramy to, które wykazuje największą zgodność z zasadą, czyli które w największym stopniu służy ochronie wartości będących u podstaw tej zasady. Zgodność interpretowanej normy z zasadą prawa stanowi kryterium uwzględniane w treści reguł interpretacyjnych drugiego stopnia, konkretnie zaś reguł preferencji. Kryterium to może posłużyć nie tylko do selekcji jednego z kilku możliwych znaczeń kontekstu językowego, ale także do wyboru pomiędzy znaczeniem normy uzyskanym w ramach różnych metod wykładni, tzn. w przypadku nietożsamości rezultatu wykładni językowej i wykładni pozajęzykowej.

Złożoność zabiegów interpretacyjnych ujawnia sytuacja, gdy poddawany wykładni przepis jest rezultatem rozstrzygnięcia *in abstracto* przez prawodawcę kolizji dwóch, zwykle o wyższej mocy prawnej, zasad prawa. W przypadku takim do ustalenia znaczenia normy rekonstruowanej z językowo nieklarownego przepisu należy posłużyć się zasadą proporcjonalności¹⁷. Zakładając racjonalność prawodawcy, interpretator powinien przyjąć, iż znaczenie przedmiotowego przepisu stanowi emanację proporcjonalnego wyważenia pozostających w kolizji dwóch zasad. Interpretator poniekąd powtarza więc wówczas rozumowanie, jakie przed nim przeprowadził prawodawca, tj. najpierw musi on ustalić ogólne znaczenie obu konkurencyjnych zasad, a następnie dokonać ich odpowiedniego wyważenia

¹⁴ W przypadku ewidentnej sprzeczności interpretowanej normy z zasadą prawa H. Rot postulował, zamiast znaczeniowej korekty, podjąć decyzję walidacyjną o nieobowiązaniu interpretowanej normy. H. Rot, *Elementy teorii prawa*, Wrocław 1994, s. 243.

¹⁵ M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2010, s. 342–343; G. Maroń, *Wstęp do prawoznawstwa*, Rzeszów 2011, s. 156.

¹⁶ J. Wróblewski, *op. cit.*, s. 137. Dotyczy to także relacji do zasad konstytucyjnych. Por. M. Zieliński, *Wykładnia prawa...*, s. 340 i n.

¹⁷ Zob. M. Korycka-Zirk, *Teorie zasad prawa a zasada proporcjonalności*, Warszawa 2012, *passim*.

czy zbalansowania, mając na uwadze tę sferę stosunków społecznych, którą reguluje interpretowany przepis. Inaczej jednak niż prawodawca, interpretator w toku wykładni operatywnej dąży do zharmonizowania znaczenia normy ze specyfiką rozstrzyganego stanu faktycznego, który zawiera się w sferze stosunków społecznych regulowanych przez tę normę.

W przypadku występowania takiej właśnie relacji między zasadami prawa a normą zwykłą na etapie ustaleń towarzyszących nadawaniu ostatecznej postaci normatywnej podstawie decyzji, uwzględnienie zasad jest niezbędne. Nawet bowiem jeśli treść normy nie wzbudza znaczeniowych wątpliwości, to i tak określenie jej ostatecznej denotacji powinno być poczynione z zastosowaniem reguł kontekstowo-weryfikacyjnych po to, aby normatywna podstawa decyzji nie naruszała wartości chronionych zasadami stojącymi u jej własnej normatywnej genezy.

Charakter udziału zasad prawa w procesie wykładni częściowo pozostaje w związku ze sposobem ich legitymizacji. Różnica w interpretacyjnej roli pomiędzy zasadami prawa wyrażonymi wprost w przepisie prawnym, a tymi obowiązującymi w oparciu o prawniczą inferencję jest jednak bardziej różnicą gradacyjną niż jakości czy struktury rozumowania. Oba typy zasad mogą przejawiać doniosłość tak na etapie ustaleń walidacyjnych, rekonstrukcji wypowiedzi normokształtnej, jak i w fazie rekonstrukcji normatywnej podstawy decyzji. Sięganie jednak do zasad prawa nieujętych w przepisach prawnych skutkuje mniejszą ostrością kryteriów aksjologii systemowej. Może to powodować przesunięcie rozumowań interpretacyjnych w stronę brzegu aksjologicznego, czyli pogranicza aksjologii systemowej i pozasystemowej. Zwiększa się wtedy zakres swobody interpretatora, ale za cenę potencjalnego osłabienia akceptacji rezultatu rozumowań i mniejszej pewności tych rozumowań¹⁸.

KRYTERIA KLAUZUL GENERALNYCH W PROCESIE WYKŁADNI PRAWA

Występowanie klauzul w procesie decyzyjnym powoduje pojawienie się reguł związanych z aksjologią otwartą w procesie rekonstrukcji normatywnej podstawy decyzji stosowania prawa. Wpływa to na przebieg wykładni oraz na kolejność wykorzystania jej reguł. Wpływ na przebieg wykładni przejawia się w tym, że ma miejsce przesunięcie się argumentacji aksjologicznej na wcześniejsze etapy wykładni (rekonstrukcji normy) w stosunku do wykładni prowadzonej bez tych kryteriów. Przesunięcie to niekiedy, jeśli klauzula jest szczególnie istotna dla danej instytucji prawnej lub dla danego procesu decyzyjnego, powoduje ulokowanie tych argumentów na początku procesu wykładni, obok argumentów językowych.

¹⁸ A. Kalisz, L. Leszczyński B. Liżewski, *op. cit.*, s. 52.

Argumenty aksjologii otwartej stają się w ramach katalogu reguł wykładni rodzajem reguł podstawowych, wpływając w ten sposób zasadniczo na kształt rekonstruowanej normy. Nie zmienia tej roli fakt, że w wykładni operatywnej klasycznego procesu stosowania prawa kryteria aksjologii otwartej nie występują jako jedyne kryteria, na których opiera się rekonstrukcja (jak to może mieć miejsce w orzecznictwie słusznościowym czy w ramach ADR), kryteria te współdziałają z regułami rekonstrukcji norm z przepisów prawnych czy innych decyzji stosowania prawa.

Rekonstrukcja normy z przepisu prawnego powoduje zatem swoiste powiązanie argumentów językowych i argumentów aksjologicznych już na samym początku procesu wykładni. Nie oznacza to braku potrzeby ustalenia sensu poszczególnych wyrażen czy też sensu językowego całego zwrotu normatywnego (jednostkowej normy) zawartego w określonej jednostce redakcyjnej, niemniej udział kryterium otwartego może powodować istotną korektę wyniku ustaleń semantycznych ze względów aksjologicznych. Może także wprowadzać do jednostkowego wzoru zachowania elementy aksjologiczne, korygujące w pewnym sensie zakres normowania czy zastosowania kryteriów *stricti iuris*.

W pewnych sytuacjach kryteria aksjologii otwartej mogą włączyć się do ustalania relacji systemowych pomiędzy poszczególnymi przepisami prawnymi. Nie może to rzecz jasna prowadzić do zmiany systematyki aktu normatywnego, ale może wpływać na wzmocnienie więzi formalnych między poszczególnymi przepisami, a także na dookreślenie sposobu powiązań pomiędzy częścią ogólną a częściami szczegółowymi aktu czy całej gałęzi prawa. To ostatnie dotyczy zwłaszcza kryteriów umieszczonych w klauzulach zawartych w przepisach początkowych aktów normatywnych, szczególnie istotnych dla danej gałęzi (np. kodyfikacji) czy zwłaszcza regulacji konstytucyjnej. Rozszerza się bowiem wówczas zakres zastosowania tych kryteriów, które, jeśli wyrażone są w postaci odpowiednio ogólnej (np. zasady sprawiedliwości społecznej, interes społeczny, zasady współzycia), wprowadzają aksjologię otwartą (pozaprawną) do procesów wykładni operatywnej w sposób maksymalnie szeroki, co umożliwi nazywanie ich swoistymi meta-klauzulami.

Jeśli treść kryteriów otwartych jest ugruntowana jurydycznie, np. w postaci wyraźnie ukształtowanej linii orzecznictwa, ich rola interpretacyjna ulega wzmocnieniu. Powoduje to łączne wykorzystanie klauzul i zasad prawa, co wzmacnia rolę argumentacji aksjologicznej w wykładni, ale jednocześnie nieco zamazuje ostrość granicy systemu prawa. W zakresie aksjologii powoduje to powstanie szerszego brzegu aksjologicznego, dającego interpretatorowi możliwość bardziej swobodnego określania roli interpretacyjnej tych kryteriów oraz większe pole wyboru pomiędzy konkretnymi argumentami aksjologicznymi.

Kryteria otwarte mogą być także elementem reguł kolizyjnych. Nie jest wprawdzie wykluczona ich rola w rozstrzyganiu kolizji także z zasadami prawa, niemniej bardziej wyraźnie występują one w pozycji argumentu kolizyjnego przy

kolizji między normami zwykłymi, zrekonstruowanymi z przepisów. Rządziej ma to miejsce w postaci bezpośredniego wyboru (odmowy zastosowania) jednej z kolidujących norm, a częściej – w postaci wpływu na budowę „kompromisowej” treści rekonstruowanej normy, łączącej w różnych proporcjach składniki treściowe obu norm. Kryteria otwarte wpływają na określenie tej proporcji, przyczyniając się do wyboru tych składników, które są zgodne z aksjologią reprezentowaną przez te kryteria.

O ile rola kryteriów otwartych w stosunku do argumentów językowych i systemowych polega zazwyczaj na uzupełnianiu i ewentualnym korygowaniu wyników ich zastosowania w procesie wykładni, o tyle wpływ tych kryteriów na wykorzystanie reguł celowościowych i funkcjonalnych jest bardziej decydujący. W obu tych rodzajach reguł aspekty aksjologiczne są nie tylko widoczne, ale odgrywają rolę konstruującą ich udział w wykładni.

Argumenty celowościowe pozwalają na konfrontację aksjologii prawodawcy (wyrażanej w postaci celu zawartego w preambule czy normach programowych) oraz aksjologii pozaprawnej (pozasystemowej), przyjmowanej przez interpretatora na gruncie interpretacji samych klauzul odsyłających, przypominając w pewnym sensie relację klauzul i zasad prawa oraz sytuację brzegu aksjologicznego. Argumenty funkcjonalne natomiast opierają się już wyłącznie na aksjologii powiązanej z funkcją, jaką interpretator przyjmuje jako miarodajną dla rekonstruowanej normy niezależnie od tego, czy rekonstrukcja odbywa się z przepisów prawnych, czy z przepisów oraz innych decyzji stosowania prawa. Aksjologia ta może przy tym mieć, zwłaszcza przy kryteriach politycznych czy ekonomicznych, kontekst pragmatyczny lub nawet zabarwienie instrumentalne.

Łączne występowanie w wykładni operatywnej różnych klauzul i kryteriów pozaprawnych powoduje, że wchodzą one w rozmaite relacje między sobą w konkretnych procesach rekonstrukcji treści normatywnej podstawy decyzji. Mogą to być relacje kolizji aksjologicznych (np. wartości politycznych i moralnych, ekonomicznych i politycznych, ogólnospołecznych i indywidualnych itp.), które zwykle osłabiają efekt występowania tych kryteriów w ramach wpływu na wynik wykładni, ale także relacje współdziałania, swoistego „wspierania się” argumentów aksjologii pozaprawnej, co zwykle wzmacnia wynikowo skutki odwołania się do tych kryteriów, pozwalając na istotne korekty argumentów jurydycznych, zwłaszcza w odniesieniu do wyników wykładni językowej i systemowej.

Powyższe role argumentów aksjologii otwartej, związane z udziałem jej kryteriów w wykładni, należy zrelatywizować w odniesieniu do rekonstrukcji poszczególnych rodzajów norm. O ile ten udział może być wyraźniejszy przy rekonstrukcji norm materialnoprawnych, tak kwalifikacyjnych (poza prawem karnym), jak i konsekwencyjnych oraz przy ogólnych normach proceduralnych (zasadach procedury), o tyle jest on słabszy przy konkretnych (szczegółowych) normach proceduralnych (chyba że w przepisach pojawia się wyraźne odesłanie, jak np.

przy umorzeniu postępowania na gruncie art. 105 k.p.a.) oraz, co jest ograniczeniem najmocniejszym, przy rekonstrukcji norm kompetencyjnych.

KILKA UWAG PODSUMOWUJĄCYCH

Zasady prawa i generalne klauzule odsyłające są modelowo konstrukcjami odrębnymi, nakierowanymi odpowiednio do wewnątrz lub na zewnątrz systemu. Mają one cechę wspólną, którą jest odwoływanie się do aksjologii, przy czym w przypadku zasad prawa oznacza to z jednej strony określanie, a z drugiej – wynikanie z aksjologii prawnej, natomiast w przypadku generalnych klauzul odsyłających wiąże się to z odwoływaniem się i wprowadzaniem aksjologii pozaprawnej do porządku prawnego poprzez procesy stosowania prawa.

W doktrynie prawniczej da się zauważyć przeświadczenie o większej pewności prawnej – zwłaszcza w sensie możliwości prognozowania i przewidywania treści, a co najmniej kierunków rozstrzygnięć partykularnych spraw – skorelowanej z operowaniem zasadami prawa niż klauzulami generalnymi¹⁹. Stopień pewności prawnej implikowanej wykorzystywaniem w procesie decyzyjnym zasad prawa jest determinowany zwłaszcza poziomem spójności ustaleń jurysprudencji i judykatury, który przecież nie musi być i nierzadko *in concreto* nie jest wysoki.

Oparcie decyzji stosowania prawa na klauzuli generalnej *prima facie* kreuje większą swobodę dla sądu czy organu administracyjnego, a przez to skutkuje osłabieniem pewności prawnej. Czynienie użytku z klauzul generalnych przez organ decyzyjny sprowadza się do zarejestrowania przez ten organ partykularnych ocen społecznych czy społecznego wyobrażenia na temat pozaprawnych wartości, do których odsyła dana klauzula. Rozumienie klauzuli przyjęte w ramach wykładni operatywnej jest wypadkową społecznego postrzegania wartości wymienionej w przedmiotowej klauzuli i – co w praktyce ważniejsze – przeświadczenia sądu o treści tych społecznych wyobrażeń.

Odrębność obu konstrukcji normatywnych (o różnym statusie bezpośrednio wyrażenia w przepisach prawnych jako dominującego w kulturze prawa stanowionego źródle prawa) uwidacznia się we wszystkich trzech podstawowych składnikach operatywnej wykładni prawa (*sensu largo*) – ustaleniach walidacyjnych, rekonstrukcji pojedynczej normy z wypowiedzi normatywnej określającej zasadę lub klauzulę oraz wpływu zasad i klauzul na rekonstrukcję pełnej normatywnej podstawy decyzji stosowania prawa.

Przy ustaleniach walidacyjnych decydujący jest związek obu konstrukcji z przepisem prawnym, chociaż wpływ zarówno orzecznictwa, jak i doktryny nie

¹⁹ Tak np. T. Zalański, *W sprawie pojęcia konstytucyjnej zasady prawa*, „Państwo i Prawo” 2004, z. 8, s. 28; M. Jackowski, *Zasada ochrony praw nabytych w polskim prawie konstytucyjnym*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 1, s. 18–19.

może nie zostać zauważony. W ramach podstawowego związku z przepisami istotne jest odróżnienie sytuacji bezpośredniej obecności zasady lub klauzuli w stosowanym przepisie od sytuacji zapożyczenia lub dotworzenia zasady czy klauzuli.

Rekonstrukcja pojedynczej normy nakazującej realizację wartości prawnych (zasada) lub pozaprawnych (klauzula) obejmuje wykorzystanie dyrektyw językowych (semantycznych i syntaktycznych) łącznie z argumentami aksjologicznymi, odwołującymi się do aksjologii systemu prawnego lub (w podstawowej grupie odesłań) do kryteriów społecznych o charakterze moralnym, politycznym czy ekonomicznym.

Obecność zasad i klauzul w procesie wykładni operatywnej powoduje, że ustalenie ostatecznej dla danego procesu stosowania prawa treści normatywnej podstawy decyzji proces ten kończącej oznacza wzmocnienie zarówno samych aksjologicznych reguł wykładni (w obu jej wersjach – systemowej i pozasystemowej), jak też, posiadających wyraźne związki z tymi argumentami, reguł celowościowych i funkcjonalnych. Można skonstatować zależność, która zawsze wiąże obecność zasady lub klauzul w procesie wykładni z istotną obecnością tych reguł w procesie wykładni, a więc nieograniczającą się, w stosunku do językowych i systemowo-strukturalnych reguł wykładni, do roli uzupełniająco-korygującej w określeniu finalnej treści normatywnej podstawy decyzji.

Operowanie oboma typami tych szczególnych norm w ramach wykładni operatywnej przejawia zatem określone odmienności, ale i też istotne podobieństwa. Różnica w zakresie wykładni i stosowania tak zasad prawa, jak i klauzul generalnych oraz, szerzej, ich roli w tych procesach, jest jednak bardziej różnicą skali i głębokości niż kierunku czy typu wpływu na proces i rezultaty operatywnej wykładni prawa.

SUMMARY

The paper presents the role of the legal principles and the general clauses in the process of the so called operative interpretation of law, being the part of the process of making the decision of implementation of law and undertaken, in the light of the facts of the case, to make this decision. There are two main aspects of the role of both constructs in this kind of interpretation. The first one, at the validation phase of interpretation, deals with the way the principle or clause is accepted by the court as an element of the base for decision. The second one touches the role of principle and clause in the whole reconstruction of the implemented norm, changing the proportions between the impact of the linguistic and systemic rules of interpretation, giving way to axiologically determined teleological and functional directives. The latter appear at the beginning of the interpretative process and influence the contents of the norm and then the judicial decision in a prevalent scale.